

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

**SAMARQAND VILOYATI XALQ TA'LIM XODIMLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH HUDUDiy
MARKAZI**

MAKTABGACHA, BOSHLANG'ICH VA MAXSUS TA'LIM KAFEDRASI

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI NUTQ, MULOQOT,
O'QISH VA YOZISH MALAKALARI**

(Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari uchun uslubiy ko'rsatma)

Samarqand – 2020

Z.Qarshieva – Samarqand VXTXQTUMOHM Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim kafedrası assistenti «Maktabgacha yoshdagi bolalarni nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari» (*Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilari uchun ko'rsatma*) Samarqand VXTXQTUMOHM, 2020-yil, 28 bet.

Muharrir: J.Eshquvvatov - SamDU huzuridagi XTXQTMOHM Ilg'or tajriba va xalqaro hamkorlik ilmiy-axborot tadqiqotlar bo'limi boshlig'i

Taqrizchilar: O.To'xtaev - Samarqand VXTXQTUMOHM maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim kafedrası assistenti

F.Qudratova – Samarqand shahar 18-MTT mudirasi

Ushbu uslubiy ko'rsatmada maktabgacha ta'lim tashkilotida nutq, o'qish va savodga o'rgatish yo'nalishi mazmuni, nutq o'stirish vazifalari, usullari hamda maktabgacha yoshdagi bolalarning og'zaki nutqini o'stirishning samarali yo'llari berilgan bo'lib, undan maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilar foydalangan holda o'z mashg'ulotlarini tashkil etishlari mumkin.

Uslubiy ko'rsatma hududiy markaz Ilmiy-uslubiy kengashining 2020 yil 26- iyuldagi 6/3-5-sonli yig'ilish qarori bilan nashr etishga ruxsat berilgan.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishishi tufayli barcha sohalarda tub o'zgarishlar yuz berdi. Bu o'zgarishlar uzluksiz ta'lim tizimiga ham tegishli bo'lib, maktabgacha ta'lim zimmasiga alohida ma'suliyat yuklaydi. Respublikamizda maktabgacha ta'lim allaqachon davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Shu bois ta'lim tizimining ilk bo'g'iniga doir har qanday muammo davlat miqyosida hal qilinmoqda. Jumladan, maktabgacha ta'lim tizimi tarbiyachilari bugungi kunda bolalarni maktabga tayyorlashning bazaviy dasturi hamda tajriba sinov jarayonida yuqori baholangan o'quv metodik materiallarga ega. Mazkur dasturda bolalarni jismoniy rivojlantirish, nutq va tafakkurini shakllantirish, tevarak-atrof bilan tanishtirish kabi turli masalalar qamrab olingan.

Ma'lumki, bolalarni maktabga tayyorlashda ona tili muhim o'rin tutadi. Ona tilini o'rganish narsa va hodisalarni idrok etish, o'zini qiziqtirgan masalalar to'g'risida fikr yuritish, o'ylash nutq o'stirishni rivojlantirishga yordam beradi. Tovush va so'zni to'g'ri talaffuz etish bola shaxsining shakllanishida katta tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ona tilini o'rganishga oid mashg'ulotlar jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini shakllantirishga alohida e'tibor berilmog'i lozim.

Hozirgi zamon talablariga muvofiq maktabgacha yoshdagi bolalar adabiy talaffuz me'yorlariga binoan, foal o'z lug'atidagi barcha tovush va so'zlarni aniq va tiniq talaffuz etib, urg'ularning to'g'riligiga rioya qilmog'i lozim. Tadqiqotchilar va maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilarining fikriga ko'ra maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq shakllanishining eng qulay shart-sharoitlarini aniqlash murakkab vazifalardan hisoblanadi. Ta'lim tizimidagi islohotlar va davlat tili to'g'risidagi qonun bolalar nutqini shakllantirish, xususan, maktabgacha katta va tayyorlov yoshdagi bolalar nutqini o'stirish va ularni maktab ta'limiga tayyorlash metodikasi va amaliyotida o'zgarishlar bo'lishni taqozo etadi.

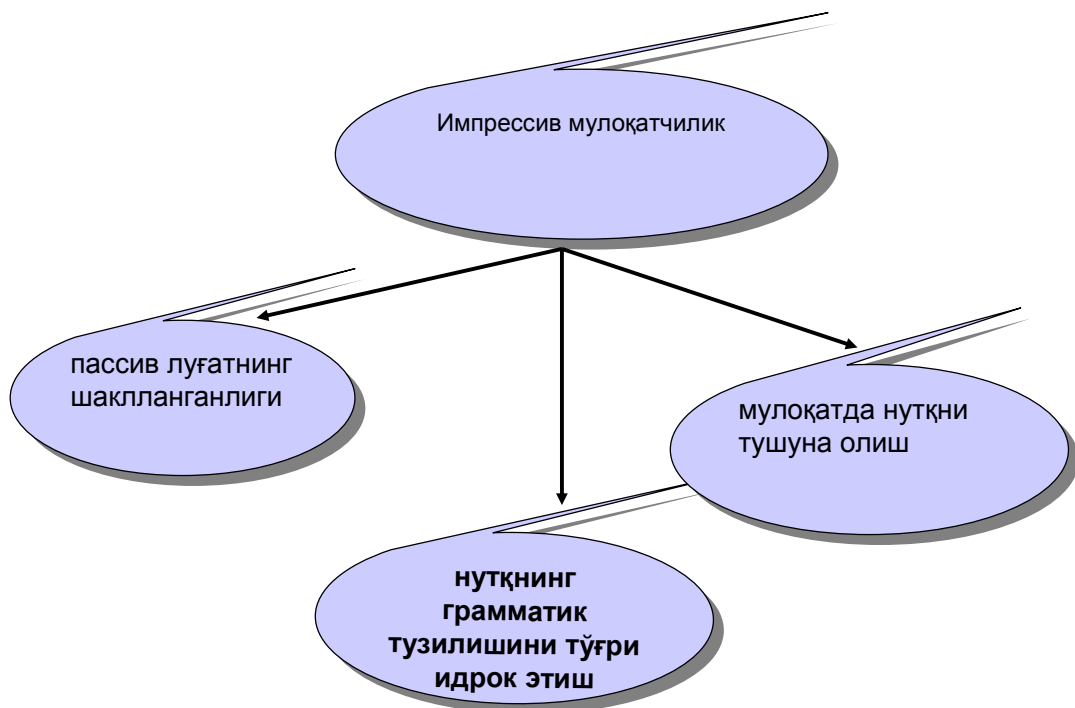
Hozirgi paytda 6-7 yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga yanada yuqororoq talablar qo'yilmoqda. Bu talablarga javob berish nutqni rivojlantirishga oid yangi izlanishlarni taqozo etadi.

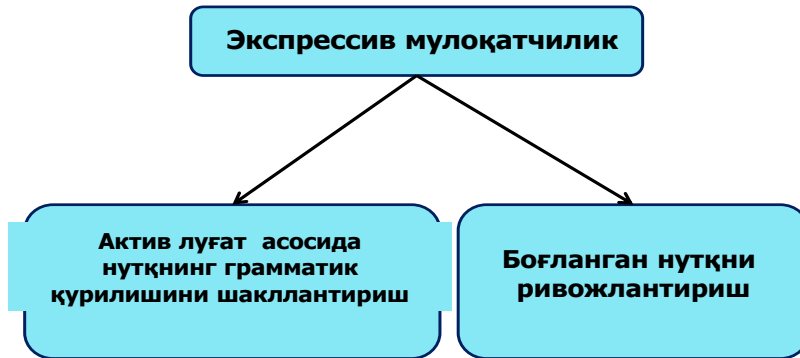
Nutq, o'qish va savodga o'rgatish yo'nalishi mazmuni

Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablarining asosiy yo'nalishlaridan biri nutq, o'qish va savodga tayyorgarlikdan iboratdir. Bu umumiy vazifa - "Nutq, o'qish va savodga tayyorgarlik" quyidagi maxsus vazifalardan iborat: nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash, lug'atini boyitish, mustahkamlash va faollashtirish, nutqning grammatik to'g'riligini takomillashtirish, og'zaki nutqni shakllantirish, ravon nutqni rivojlantirish, savodga tayyorlash.

Og'zaki nutqini o'stirish bo'yicha o'tkaziladigan mashg'ulotlarda asosan, bolalarning og'zaki nutqini o'stirishga, nutqni grammatik tomondan to'g'ri shakllantirishga: nutqning morfologik va sintaksis tomonlarini shakllantirishni davom ettirish: sodda va qo'shma gaplar tuzish, bunda barcha so'z turkumlaridan foydalanishga o'rgatish, bolalarni gapirganda sonni otga, sifatni otga, sifatni fe'lga to'g'ri ishlatish malakalarini takomillashtirish, tovush va so'zlarni to'g'ri talaffuz etishga, ravon gapirishga, mustaqil hikoya qilishga e'tibor beriladi. Og'zaki nutqini o'stirishda mustaqil hikoya qilishga o'rgatish katta o'rin egallaydi: bolalarni o'z hayotlarida uchragan voqealar, suratlarga qarab, tarbiyachining taklif qilgan mazmuni asosida hikoyalar to'qishga o'rgatiladi. Tayyorlov guruh bolalarining hikoyalari mazmunan bog'langan, ma'lum izchillikda grammatik tomondan to'g'ri tuzilgan bo'lishi kerak.

Yangi Davlat talabi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning nutqini grammatik tomondan to'g'ri o'stirish, ona tilini har tomonlama o'zlashtirishlarining aniq vazifalarini belgilab beradi.

Har bir tilning asosini tovush sistemasi, lugʻat boyligi va grammatik qurilishi tashkil etadi.

Yangi Davlat talabi nutq oʻstirish boʻyicha bolalarni ona tiliga oʻrgatish va ularni atrofdagilar bilan aloqa qilish vositasi sifatida har bir bolaning nutqini oʻstirib borishni koʻzda tutadi. Nutq oʻstirish masalasi bolalarning fikrini oʻstirish, bilim doirasini kengaytirish, atrof hayotni bilishga intilish qobiliyatlarini oʻstirish bilan bogʻliq. Shuning uchun ham dasturda bolalarni atrof olam badiiy adabiyot, nutq oʻstirish qismlari birga qoʻshib berilgan.

Nutq oʻstirish dasturi ikki xususiyatga ega:

Birinchi xususiyat: dastur bolalarda ogʻzaki nutqni oʻstirishga asoslangan. Dasturi maktabgacha taʼlimning asosiy vazifalaridan biri boʻlgan bolalar-ni oʻz ona tilida aniq va toʻgʻri gapirishga oʻrgatish masalasini hal qilishni koʻzda tutadi, chunki bolalar bir-birlari va kattalar bilan har xil faoliyatda (oʻquv, oʻyin, mehnat va maishiy) munosabatda boʻlganlarida, tildan erkin va toʻgʻri foydalanishlari lozim.

Ikkinchi xususiyat: Maktabgacha taʼlim muassasasida nutq oʻstirish dasturi atrof muhitdagi kishilar, mehnat va tabiat bilan tanishtirish, narsalarni bilish imkoniyatini kengaytirish dasturi bilan qoʻshib olib boriladi.

Bolaning bilim doirasini kengaytirmasdan turib unga ona tilini oʻrgatib boʻlmaydi, shuningdek, kuzatayotgan narsa va hodisalarning nomini soʻz bilan ifoda etib borilmasa, uni atrof hayot bilan ham tanishtirib boʻlmaydi.

Tarbiyachi maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalarni atrof muhit bilan

tanishtirib, ularning lugʻat boyliklarini kengaytirib boradi, soʻzlarning maʼnosini, mohiyatini tushunishlariga yordam beradi.

Tarbiyachi bolalar tilining tovush madaniyatini takomillashtirishga alohida eʼtibor beradi, ona tilidagi tovushlarni, soʻzlarni toʻgʻri talaffuz etishlarini shakllantiradi, ularning eshitish qobiliyatlarini ham oʻstiradi. Maktabgacha taʼlim muassasasida grammatik tomondan toʻgʻri nutqni tarbiyalash ustida katta ishlar olib boriladi.

“Bolajon” tayanch dasturiga bolalarni maktabga tayyorlov guruhida ularni savod oʻrganishga tayyorlash kiritilgan. Maktabgacha taʼlim muassasasida bu davrni oʻtish bolalarga maktabda muvaffaqiyatli oʻqib ketish, oʻquv faoliyati malakalarini egallash uchun qulay sharoit yaratib beradi.

“Bolajon” tayanch dasturining “Nutq, oʻqish va savodga tayyorgarlik” yoʻnalishi quyidagi boʻlimlardan iborat:

Nutq tovush madaniyatini tarbiyalash

Lugʻat ishi

Nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish

Bogʻlanishli nutqni shakllantirish

Badiiy adabiyot bilan tanishtirish

Oʻqish va savodga tayyorgarlik

Nutq oʻstirish vazifalari, usullari

1. Soʻzlashuv (dialogik) nutqiga oʻrgatish. Soʻzlashuv nutqi ogʻzaki nutqning eng oddiy shaklidir. Nutqning bu shakli tushunarsiz, mantiqan bogʻlanmagan boʻlsa, aloqa quroli boʻla olmaydi.

Maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalar soʻzlashuv nutqini kattalar yordamida egallaydilar. Bola birinchi bor muassasaga kelganda soʻzlamay jim yuradi, u yangi sharoitni kuzatib, oʻzlashtirib boradi.

Bolalarda soʻzlashuv nutqining shakllanishida yutuqqa erishish uchun turli-tuman yoʻllardan foydalanish lozim, yaʼni bu yoʻllar kattalar bilan soʻzlashish, tarbiyachining bergan savoliga toʻgʻri va toʻliq javob berish, atrofdagilarga savol bilan murojaat qilish, kattalar bilan soʻzlashganda oʻzini toʻgʻri tuta olish va shu kabilarga oʻrgatish.

Bolalarda soʻzlashuv nutqini bogʻchaga kelgan kundan boshlab shakllantirish kerak. Kichik gruppada tarbiyachilari bu vazifani hal qilish usullarini yaxshi bilishlari lozim.

Oʻrta guruh dasturida bolalarni suhbatda ishtirok etishga oʻrgatish vazifalari qoʻyiladi. Tarbiyachi bunda bolalar tilining grammatik qurilishiga alohida eʼtibor beradi. U bolalarni qisqa va toʻliq savol mazmunidan chetga chiqmay javob berishga oʻrgatadi.

Katta va maktabga tayyorlov gruppalarida bolalar berilgan savollarni

suhbatdoshidan so'rab bilib olishga o'rganadi.

2. Hikoya qilishga o'rgatish. Monologik nutq og'zaki nutqning murakkabroq shaklidir. U asosan maktabgacha ta'lim yoshidagi katta gruppada bolalarida shakllanadi. Bolalarning monologik nutqini o'stirish uchun ularni mustaqil hikoya qilishga o'rgatiladi. SHuning uchun kichik maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda hikoya qilib berish malakalari rivojlantiriladi.

O'rta gruppada bolalarni hikoya qilib berishga o'rgatuvchi mashg'ulotlar kiritiladi. Bolalar narsalar, o'yinchoqlar, hayvonlar, o'simliklar, suratlarga qarab hikoya to'qishga, mashg'ulotda o'qilgan kichik hikoya va ertaklarni qaytadan mustaqil hikoya qilishga o'rganadilar. Bolalar o'zgalarning hikoyasini eshitishga, tekstga to'g'ri kelmagan narsalarni pay-qashga o'rganadilar. Urta gruppada bolalarining hikoyalari izchil, mantiqan bog'langan bo'lishi kerak.

Katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning nutq faoliyatida mustaqil hikoya qilish katta o'rinni egallaydi. Bolalarni o'z hayotlarida uchragan voqealar, suratlarga qarab o'tkazilgan didaktik o'yinlar asosida, tarbiyachining taklif qilgan mazmuni asosida hikoyalar to'qishga o'rgatiladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi katta gruppada bolalariga o'rta gruppada bolalariga, nisbatan katta talab qo'yiladi. Olti yoshdagi bolaning hikoyasi mazmunan bog'langan, ma'lum izchilikda, grammatik tomondan to'rg'i tuzilgan bo'lishi kerak,

3. Bola nutqida tovush madaniyatini tarbiyalash.

Nutqning tovush madaniyati o'z ichiga nutqning talaffuz tomonini to'lig'icha oladi. Bunda ona tilidagi hamma tovushlarni, so'zlarni aniq va tushunarli talaffuz etish (yaxshi diksiya), nutqdagi tovushlarning intonatsiyasi, tempi, ovoz kuchini, imo-ishora, nutq orqali aloqa qilishning elementar madaniyati — nutq toni, turish holati va boshqalarga e'tibor beriladi. Tovush madaniyatining asosi — nutq tovushlarini eshitish va nutq paytida nafas olish holati ohangdor nutqning kelib chiqishidagi asosiy sabab va sharoitlar hisoblanadi.

Kichik guruhdagi ko'pchilik bolalar nutqi noto'g'ri shakllangan bo'ladi. Bola bir qancha tovush va so'zlarni talaffuz eta olmaydi yoki buzib talaffuz etadi, so'z bo'g'inlarining o'rnini o'zgartiradi yoki tushirib qoldiradi. Bunday holat bola nutqini harakatga keltiruvchi apparatning sust rivojlan-ganligidan dalolat beradi.

Bola nutqini shakllantirishda tarbiyachining oldida qiyin va rejali ravishda ish olib borish vazifasi turadi. CHunki bu ishni muvaffaqiyatli olib borish ko'p jihatdan bola shaxsini tarbiyalashga bog'liqdir.

Nutq madaniyati bir necha qismga bo'linadi:

a) Tovushlarni to'g'ri talaffuz etishni shakllantirish.

Tovushlarni to'g'ri talaffuz etish bola artikulyasiya apparatining yaxshi uyg'unlashib, moslashib ishlashiga bog'liqdir. SHuning uchun ikkinchi kichik gruppadan boshlab hamma gruppalarda artikulyasiya gimnastikalari o'tkaziladi. Kichik guruhda bolalarni unli va ayrim undosh tovushlarni aniq va to'g'ri talaffuz etishga o'rgatiladi. Urta va katta guruhlarda qiyin undosh tovushlarni to'g'ri talaffuz etishga o'rgatiladi. Bolalar 5 yoshga etganda ona tilidagi hamma tovushlarni o'zlashtirishlari lozim. SHuning uchun katta guruhda turli nutq materiallari asosida tovushlarni to'g'ri talaffuz etish mashqlari o'tkaziladi.

b) So'zlarni aniq, to'g'ri talaffuz etish va ularning mosligi (diksiyasi) ustida ish olib borish. Bu ish "Bolajon " tayanch dasturi asosida kichik guruhdan boshlab (asosan ashula va she'r o'qish jarayonida) olib boriladi. Qatta gruppada bolalarida to'g'ri, aniq talaffuzni tarbiyalash mashg'ulotlari oldiga maxsus vazifalar qo'yiladi. Bu vazifalarni hal qilish talaffuz etish mashqlari o'tkaziladi.

uchun maxsus metod va o'rgatish usullaridan foydalaniladi.

v) So'zlarning adabiy talaffuzi ustida ishlash. MTMda adabiy talaffuzni shakllantirish uchun lozim bo'lgan qulay sharoitni yaratish, bolalar nutqidagi xatolarni aktiv ravishda yo'qotish lozim.

Kichik yoshdagi bolalar tarbiyachining nutqiga taqlid qilish orqali adabiy til normalarini o'zlashtirib boradilar. SHuning uchun tarbiyachining nutqi adabiy tilning namunasi bo'lishi zarur.

Katta guruhlarda adabiy til normalari asosida so'zlarni talaffuz etishni takomillashtirib borish vazifasi qo'yiladi. Bolalar talaffuzning ba'zi bir qoidalarini ongli ravishda o'zlashtirishga jalb qilinadi. Masalan: boshqa tildagi so'zlar — muzey, kakao, kofe va boshqalar.

g) Nutq tempini (tezlik darajasini) shakllantirish. Bolalarda nutq tempini shakllantirishga MTMning hamma guruhlarida alohida e'tibor beriladi.

To'g'ri va engil qabul qilinadigan nutq o'rtacha tezlik, ohangdorlik, ovoz kuchining o'rtacha bo'lishi va boshqa xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bolalar, ayniqsa kichik yoshdagi bolalar, tez gapirishga moyildirlar, ular gap orasida qisqa va o'rinsiz pauza qiladilar. Tarbiyachi bolalarni shoshilmasdan, jumla oxirida to'xtab, bir me'yorda so'zlashga o'rgatib borishi lozim.

d) Nutqning ma'nodorlik, ta'sirchanligini tarbiyalash. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bola nutqining ma'nodor, ta'sirchanligi nutqning asosiy zarur xususiyati hisoblanadi.

Bola nutqining jo'shqinligi avvalo ovozning baland-pastligi,

ohangdorligi, alohida soʻzlarni belgilab oʻtishi, pauza, ovoz kuch va tempining oʻzgarib turishida namoyon boʻladi. Bola adabiy asarlarni ongli va maʼnoli hikoya qila bilishi, sheʼrlarni yoddan oʻqishi lozim.

e) **Aloqa nutqining madaniyligini tarbiyalash.** Bu tushunchaga bola nutqining ohangi va aloqa nutqida kerak boʻladigan baʼzi bir xatti-harakat malakalari kiradi.

Tarbiyachi bolalarda kichik yoshdan boshlab oʻrtoqlari va kattalar bilan soʻzlashganda muloyimlik, xushmuomala, shirin soʻzlik xususiyatlarini shakllantirib borishi lozim.

j) **Oʻzgalarning nutqini eshitish va nutq jarayonida nafas olishni rivojlantirib borish.** Bolada nutqni diqqat bilan tinglash, ovoz, shovqinlarni va tovushlarni idrok qilish asta-sekin rivojlanadi.

Bolalarda oʻzgalarning nutqini eshitish fonematik idrok qilishni, yaʼni soʻzlardagi tovushlarni ajrata bilish, ularning tartib va miqdorini aniqlash kabi xususiyatlarni oʻstirib borish zarur.

Ovoz va nutqning vujudta kelishida nafas olish asos hisoblanadi.

Tarbiyachining vazifasi bolalarni nutq jarayonida uzoq va toʻliq nafas chikarish, jummalarni talaffuz etishdan oldin tinch va chuqur nafas olishga oʻrgatishdan iboratdir.

4. **Nutqni grammatik tomondan toʻgʻri oʻstirish.** «Grammatika» termini tilshunoslikda ikki maʼnoda ishlatiladi: birinchidan, u tilning grammatik qurilishini bildirsa, ikkinchidan, soʻzlarning oʻzgarishi va ularning gaplarga birikishi haqidagi qoidalar toʻplamini oʻrganuvchi fandır. Nutq oʻstirish metodikasi bolalar tomonidan tilning grammatik qurilishini nutq tajribasida oʻzlashtirib olinishini koʻzda tutadi.

Maktabda bolalarning ogʻzaki va yozma nutqlarini grammatik tomondan toʻgʻri shakllantirishda grammatika va toʻgʻri yozish qoidalari oʻrganiladi, MTMda esa maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalarning ogʻzaki nutqi grammatik tomondan toʻgʻri shakllantirish ona tilning grammatik qurilishini oʻzlashtirib borishga asoslanadi.

Bolalar nutqning grammatik qurilishini asta-sekin taqlid qilish yoʻli bilan oʻzlashtiradilar.

5. Bolalarni atrof muhit bilan tanishtirish va ularning lugʻat boyliklarini kengaytirish.

MTMda lugʻat ishi bolalarning ularga tanish boʻlmagan yoki qiyin boʻlgan soʻzlar bilan aktiv lugʻatlarini planli ravishda kengaytirib, boyitib borishdan iboratdir. Maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalarning lugʻat boyliklarini kengaytirish uchun ularni atrof muhit bilan tanishtirish atrofda qilargaga nisbatan toʻgʻri munosabatni tarbiyalash bilan birga qoʻshib olib boriladi.

Dastur tarbiyachiga har qaysi gruppada bolalarni tanishtirish lozim bo'lgan predmetlar, tabiat va ijtimoiy hayot hodisalari doirasini aniq belgilab beradi. Bolalarni atrof muhit bilan tanishtirish protsessida ularning lug'at boyligi narsalarning nomi, harakati, sifati, rangiga oid sifatlarning nomi (katta-kichik, uzun-qisqa, oq-qizil va boshqalar) bilan boyitiladi. Tarbiyachilar ,katta guruhda bolalarni sifat darajalari bilan tanishtirishlari lozim (baland-juda baland, kichkina-juda kich-kina).

Kichik guruhdagi bolalarga ularni o'rab olgan, o'zlariga yaqin narsalar tanishtiriladi. Bolani, guruhning xonasi, uyqu xonasi, maydoncha, oilasida ishlatiladigan ro'zg'or buyumlari - idishlar: piyola, kosa, likopcha; oyoq kiyimlari: botinka, tufli, kalish, mahsi, etik, shippak, MTTdagi xizmatchilarning mehnatlari: enaga, oshpaz, shifokor, tarbiyachining mehnati, transport turlari va shu kabilar bilan tanishtirgan ma'qul.

O'rta guruh bolalarini tug'ilib o'sgan shahri, jamoat binolari, magazin, maktab, teatr va shu kabilar bilan tanishtirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu yoshdagi bolalarni yana turli harakat vositalari: avtomobil, poezd, samolyot, vertolyot, va boshqalar bilan tanishtiriladi.

Katta guruhlarda bolalar tevarak-atrofdagi narsalar, ishchilarning mehnati, bayramlar bilan tanishtiriladi. Bolalarga do'stlik haqida hikoya qilinadi, Bolalar o'z respublikalari O'zbekiston va uning poytaxti Toshkent haqida, o'zbek paxtakorlarining mehnati va shu kabilar haqida ma'umotga ega bo'ladilar.

Bolalarga atrof hayot, voqelik haqida tushuncha berish bilan bir,ga ularda yuksak axloqiy sifatlar: Vatanga muhabbat, kishilarning mehnatiga hurmat va muhabbat xislatlari shakllantiriladi.

6.O'qish va savodga tayyorgarlik. Tovushlarni to'g'ri talaffuz etish va so'zning tovush tarkibi haqidagi tasavvurlarini aniqlash va shakllantirish.

Unli va undosh tovushlar haqida tushuncha berish.

Jarangli va jarangsiz tovushlarni ajratishga o'rgatish asosida fonematik idrokni va tasavvurni rivojlantirish.

Oddiy tahlil va sintez qilish ko'nikmalarini rivojlantirish:

- gapni so'zlarga bo'lish, so'zlarni bo'g'inlarga bo'lish;
- ma'lum tovushlarning o'rnini aniqlash (so'zning boshida, o'rtasida va oxirida);
- so'zda tovushlar ketma-ketligini aniqlash;
- bo'g'inlardan so'zlar tuzishga o'rgatish;
- so'zlar ishtirokida gap tuzish;
- tovushlarni eshitib farqlashga o'rgatish.

Ilmoq, chiziq, tayoqcha, gajak elementlarini chizishga o'rgatish.

Berilgan tovushni harf belgisi bilan tanishtirish.

Kesma bosma harflar yordamida tovush-harf tahlil va sintezi bo'yicha mashqlarni bajarishga o'rgatib borish;

Kesma bosma harflar bilan ishlashda bolalarga kesma harflardan bo'g'in tuzdirish va o'qitish. Tuzilgan bo'g'inlardan yoki bo'g'inli kartochkalardan so'z tuzdirish va o'qitish. O'z ismini kesma bosma harflardan tuza olish. So'zning bo'g'in-tovush tahlilini o'tkazish. Bo'g'in o'qishda undosh tovush unli bilan birga bo'g'in hosil qilishini tushuntirishda davom etish. Bunda bolalarga undosh (D) tovushini ichda saqlab, keyin unlini (a)qo'shib birga o'qish lozimligini amaliy ko'rsatish.

Kesma bosma harflar yordamida bo'g'in va so'zlarni tuzish va ularni bo'g'inlab o'qishga o'rgatishda davom etish.

Namunadan turli so'zlarni olib yozish va chizishga, o'z ismini va 2-3ta so'zlarni bosma harflarda mustaqil ravishda yozishga o'rgatish.

Izoh: Tayyorgarlik davridagi tushunchalar asosiy davrda ham mustahkamlanib, chuqurlashtirilib boriladi.

MTTda nutq o'stirishga oid ish shakllari.

Bolalar nutqini o'stirishda asosan ikki xil ish shaklidan foydalaniladi.

1. Bolalarga mashg'ulotlarda ona tili o'rgatish. 2. Kundalik hayot davomida o'yin, mehnat, maishiy faoliyat va sayr vaqtlarida nutq o'stirishga rahbarlik qilish.

Nutq o'stirish mashg'ulotlari. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ona tili o'rgatish pedagogik jarayon bo'lib, bola tarbiyachi rahbarligida atrof hayot haqidagi bilimni kengaytiradi, lug'at boyligini oshiradi. Bu jarayonda bolalarda aqliy faoliyatga uyushish qobiliyatlari tarbiyalanadi.

Bolalarga ona tili o'rgatish mashg'ulotlari sistemali ravishda o'tkazilishi lozim. Nutq o'stirish mashg'ulotlarini shunday tashkil qilish kerakki, har bir bola unda aktiv ishtirok etsin, berilgan vazifani to'liq o'zlashtirsin.

Nutq o'stirish mashg'ulotlarining bir qancha o'ziga xos xususiyatlari bor: bu mashg'ulotda bolalar ko'proq aqliy faoliyat bilan band bo'ladilar— o'ylaydilar, eshitadilar, gapiradilar. Mashg'ulotshshg muvaffaqiyati barcha bolalarning mashg'ulotga aktiv jalb ettirilishiga bog'liq.

Mashg'ulot bir necha bosqichli bo'lishi, bu bosqichlar orasida doimiy fizminut pauzalari, qo'l, oyoq, gavda muskullarini harakatga keltiruvchi gimnastik mashqlar, ayniqsa charchoqni yo'qotuvchi, qomatni to'g'ri tutishga o'rgatadigan foydali mashqlar o'tkaziladi.

Bolalarga ona tili o'rgatish boshqa mashg'ulotlar davomida ham olib borilishi zarur (matematpk tasavvurlarni shakllantirish, muzika, tasviriy san'at mashg'ulotlari davomida).

Kundalik hayot davomida nutq o'stirishga rahbarlik qilish. Nutq o'stirishning muvaffaqiyati mashq qilishga, nutq tajribasiga bog'liqdir.

Mashg'ulotda hamma vaqt har bir bolaning nutqini o'stirish uchun sharoit yaratib bo'lmaydi, chunki mashg'ulot davomida bola tarbiyachining va o'rtog'ining nutqini tinglaydi, xolos. Tarbiyachi bolada shunday ko'nikma hosil qilsinki, u mashg'ulotdan tashqari vaqtda ham o'z nutqini o'stirish bilan shug'ullansin.

O'yin, mehnat, maishiy hayot faoliyatlarini tashkil qilish orqali tarbiyachi bolalarning nutq faolligini o'stirib borishi, har bir bola bilan suhbatlashishi, u o'z nutqida ishlatishi lozim bo'lgan so'zni aytib berishi, bola nutqidagi xatoni tuzatishi shart. Bola tarbiyachi bilan erkin gaplasha olishi, buning uchun unga ishonishi va uni sevishi lozim.

Mashg'ulotning texnologik xaritasi

Mashg'ulotning mavzusi: Shaxsiy hayot (tajriba)dan hikoya tuzish "Do'konda".
Soat: 30-35 daqiqa
Bola soni: 20 ta
Guruh nomi: Tayyorlov guruhi
Mavzuning qisqacha mazmuni: Tarbiyachining rejasi asosida shaxsiy hayotda bo'lgan voqealarni hikoya qilib, so'zlab berishga o'rgatish. SHaxsiy hayot (tajriba)dan tugallangan hikoya tuzish malakasini shakllantirish. Gapirayotganda so'zlarni bir-biriga bog'lab, jumlar tuzish malakasini mustahkamlash.
Mashg'ulot jarayonini amalga oshirish texnologiyasi: Metod: Noan'anaviy, suhbat, Klaster, Venn-diagrammasi. Shakl: Kichik guruhda ishlash. Jihoz: «Do'konda» mavzusiga oid rangli rasmlar, rag'bat kartochkalari Nazorat: Og'zaki nazorat, kuzatish. Baholash: Rag'batlantirish, qullab-quvvatlash.
Kutilayotgan natija: Shaxsiy hayot (tajriba)dan tugallangan hikoya tuzish malakasini rivojlanadi. Hikoya to'qishga qiziqish uyg'onadi. So'zlarni aniq va to'g'ri talaffuz eta oladi.
Mashg'ulotning maqsadlari: Ta'limiy maqsad: Shaxsiy hayotdan tugallangan hikoya tuzish malakasini shakllantirish. Gapirayotganda so'zlarni bir-biriga bog'lab, jumlar tuzish malakasini mustahkamlash qobiliyatini o'stirish, yangi so'zlar bilan lug'atini boyitish. Tarbiyaviy maqsad: Mustaqil faoliyat yuritishga. Tengdoshlarini tinglash va hurmat qilishni singdirib borish. Rivojlantiruvchi maqsad: Mashg'ulotga hamma bolalarni jalb qila bilish, mavzuni har tomonlama o'zlashtirishga erishish.

Mashg'ulot jarayoni texnologiyasi

Ishning nomi	Bajariladigan ishning nomi	Metod	Vaqt
I-bosqich Tashkiliy qism	Bolalar bilan salomlashish, yaxshi kayfiyat ulashish. “Kayfiyatni top” o'yini	Og'zaki suhbat o'tkazish	5- daqqa
II-bosqich O'tilgan mavzuni so'rash, mustahkamlash	O'tilgan mashg'ulot. Bosh va kichik “N n” harflari bilan tanishtirish bo'yicha	Aqliy hujum savol-javob Klaster Venn-diagrammasi	6- daqqa
III-bosqich Yangi mavzuning bayoni	«Do'konda» shaxsiy hayotdan hikoya tuzish Tetiklashtiruvchi mashq “Bo'g'inlardan so'z tuzing”	Og'zaki Ko'rgazmalilik Klaster Kesma harflar bilan ishlash	8- daqqa
IV-bosqich Yangi mavzuni mustahkamlash	Tarqatma materiallar bilan ishlash.	Amaliy mashq Venn-diagrammasi	6- daqqa
V-bosqich Rag'batlantirish	Bolalar faolligini e'tiborga olib rag'batlantirish	Olmalar shaklini berish, olqishlash	4- daqqa
VI-bosqich Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar	«Do'konda» mavzusiga oid hikoya tuzishni po'xta o'rganib kelish	Ota-onalar ishtirokida	3- daqqa

Mashg'ulot borishi:

I. bosqich. Tashkiliy qism.

(Bolalar stol atrofida o'tiradilar).

Tarbiyachi: Assalomu alaykum, aziz bolajonlar.

Hamma bolalar: Assalomu alaykum.

Tarbiyachi: Bolajonlar, kayfiyatingiz yaxshimi? Men sizlardan

kayfiyatingiz haqida bejiz so‘ramadim. Hozir biz sizlar bilan kishilarning kayfiyati haqida suhbatlashamiz.

Bolalar kayfiyat inson xulqini bezaydi. Sog‘lom insonning, hayotiy ehtiyojlari qondirilgan insonlarning kayfiyati yaxshi bo‘ladi.

Kayfiyat g‘amgin va quvnoq ko‘tarinki yoki tushkin bo‘ladi. Keling bolalar biz sizlar bilan “Kayfiyatni top” o‘yinini o‘ynaymiz. (Bolalarga suv tomchilari orqali kayfiyatlar aks ettirilgan rasmlar ko‘rsatiladi. Bolalar esa rasmlarga qarab kayfiyatning qanday ekanligini aytadilar).

Tarbiyachi: Hozir bolalar men sizlarga bir qator tugallanmagan gaplarni aytaman. Siz shu gaplarni tugatishingiz kerak bo‘ladi.

Mening kayfiyatim qachonki yaxshi bo‘lsa ... Qani kim gapni davom ettiradi?

Sevara: Men kulaman.

Tarbiyachi: To‘g‘ri, davom ettiramiz. Mening kayfiyatim qachonki yomon bo‘lsa ...

Bahora: Men xafa bo‘laman.

Tarbiyachi: Kutilmagan narsani ko‘rib men ...

Marjona: Hayajonlanaman.

Tarbiyachi: Juda to‘g‘ri, bolalar. Qani endi juft-juft bo‘lib bir-birimizni yelkalarimizdan quchib yaxshi kayfiyat ulashamiz. Juda yaxshi, bolalar har doim bir-biringizga hozirgidek mehr ulashib yuringlar. Chunki, do‘stlik har narsadan ulug‘ hisoblanadi. Kayfiyatlarimiz a‘lo darajada bo‘ldimi?

Bolalar: Xuddi shunday.

Tarbiyachi: Bolajonlar, unday bo‘lsa bugun sizlar bilan fasllar haqida suhbatlashaylik. Hozir qaysi fasl?

Dilxush: Kuz fasli.

Tarbiyachi: To‘g‘ri bolalar. Qo‘limdagi rasmda nimalarni ko‘ryapsiz?

Faxriyor: Bu rasmda fasllar izohlangan.

Tarbiyachi: Rasmlar ichidan qay biri kuzga taalluqli?

(Bolalar rasmga qarab faslni ko'rsatib berishadi).

Tarbiyachi: Kuz faslida ob-havoning qanday injiqliklarini kuzatamiz?

Bobur: Kuz faslida tez-tez yomg'ir yog'adi.

Shaxnozaxon: Kuzda qattiq shamol bo'lib turadi.

Toyirjon: Biz issiq kiyimlarimizni kiyamiz.

Tarbiyachi: Juda ham to'g'ri.

Tarbiyachi: Kuz faslida qanday bayramlarni nishonlaymiz?

Bolalar: "1-sentyabr Mustaqillik kuni", «2-sentyabr Bilimlar kuni», "Hosiljon" bayramlarini nishonlaymiz.

Tarbiyachi: Bolajonlar, 2014 yilni Prezidentimiz qanday yil deb e'lon qildi.

Bolalar: "Sog'lom bola" yili deb e'lon qilindi.

Tarbiyachi: Rahmat bolajonlar.

II bosqich. O'tilgan mavzuni so'rash va mustahkamlash

Tarbiyachi: Bolajonlar biz o'tgan mashg'ulotimizda bosh va kichik "N n" harflari bilan taniishgan edik. Hozir mavzu yuzasidan egallagan bilimlarimizni eslab, mustahkamlab olamiz. Tarbiyachi bolalarga o'rganilgan harflarni „Harf jildi“dan o'qitadi. Ularga xos xususiyatlarni savollar yordamida eslatadi. Bular qanday xarflar? Ular nimalarni ifodalaydi? Unli tovushlar qanday aytiladi? Ular nimadan hosil bo'ladi? Ular nima hosil qiladi? Bu harflarning nechta shakli bor? Bosh "N" va kichik "n" ko'rgazmadan, rasmi alifbodan, maxsus tayyorlangan ko'rgazmadan (bosma shakli) ko'rsatiladi.

Tarbiyachi: Bosh "N" harfi ko'rsatilib, bu harfning qanday shakli?

Bolalar: Bosh shakli — Bosh "N" harfi

Tarbiyachi: Bosh "N" harfi bilan qaysi so'zlar yoziladi?

Bolalar: Ismlar va joy nomlari yoziladi.

Tarbiyachi: Bu ("n") qanday harf?

Bolalar: Bu kichik "n" harfi.

Tarbiyachi: U qanday so'zlarda yoziladi?

Bolalar: non, nok, ninachi

Tarbiyachi: Men ko'rsatgan "N n" harflarini nimalarda o'qiysiz?

Harflarni nima uchun o'rganamiz?

Bolalar: Kitoblarni, xatlarni o'qish uchun o'rganamiz.

Tarbiyachi: Nima uchun "N n" harflari ko'k rangda yozilgan?

Bolalar: "N" harfi undosh tovush bo'lganligi uchun.

Bolalar uchun amaliy ish.

Tarbiyachi: Bolajonlar, kelinglar tayoqchalardan "N" harfini yasaymiz. Buning uchun bizga nechta tayoqcha kerak bo'ladi?

Bolalar: 3 ta tayoqcha kerak bo'ladi. Ikkita tayoqcha orasiga qiya qilib uchinchi tayoqchani qo'yamiz. Mana "N" harfi tayyor. Bolalar "N" harfi haqida quvnoq she'r bilasizmi? Qani kim aytib beradi.

Maftunaxon qizim qani bizga she'r aytib ber-chi.

Uni yasamoq oson,
Diqqat bilan qaragin-
Ikki ustun orasiga
Qiya ustun tiragin.
"Non, nog'ara" so'zlari
Qanday harfdan boshlanar?
To'g'ri topding, bolajon,
Boshida "N" yozilar.

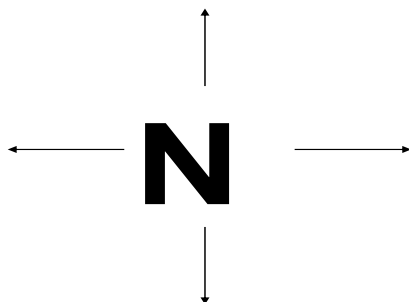
So'z tuzish va o'qish. So'z tuzish va o'qish mashqi ham bo'g'in tuzib, o'qish mashqi tarzida amalga oshiriladi.

Tarbiyachi "No-n" so'zini aytadi,

bolalar oldin “N”, keyin “o” tovushi kelayotganini, so’ngra “n” tovushi kelganini aniqlaydilar va kesma harf bilan o’qiydilar.

“KLASTER USULI”

Kesma harf bilan ishlash

Tarbiyachi “n” undosh ishtirok etgan bir necha so’zni bo’g’inlarga bo’lib (may-mun, zan-jir, i-lon) aytadi.

Bolalar aytilgan so’zdagi bo’g’inda “n” undosh ishtirok etgan bo’lsa “n” kesma harfni baland ko’taradilar.

“Bo’g’inlardan so’z tuzing» ta’limiy o’yini.

Bo’g’inli kubiklardan foydalanib so’zlar tuzdiriladi. Oldin bir bo’g’inli, so’ng ikki bo’g’inli so’zlar tuzdiriladi: no-n, Tuzilgan so’z o’qitiladi.

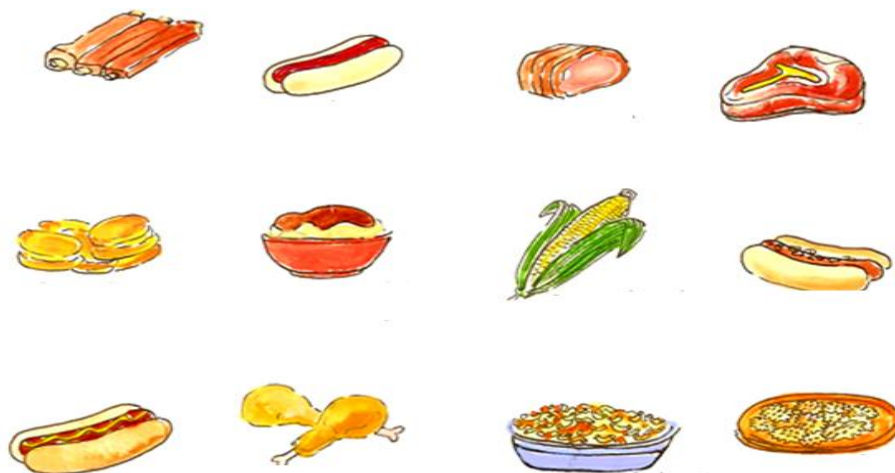
Guruhdagi bolalar javoblari tinglanadi.

Mashg’ulotga faol qatnashgan bolalar rag’batlantirib boriladi.

III bosqich. Yangi mavzu bayoni

Tarbiyachi bolalarga rasmlar ko'rsatadi. Bu rasmda nimalarni ko'rayapsiz?

Oziq – ovqat maxsulotlari

Bolalar: Oziq-ovqat mahsulotlarini.

Tarbiyachi: Ular qaerlarda sotiladi?

Bolalar: Bozorlarda, do'konlarda.

Tarbiyachi: To'g'ri bolajonlar. Bolalar, siz oyingiz yoki dadangiz bilan do'konga borganmisiz? Qanday do'konga borgansiz? Nimalar xarid qilgansizlar? Xaridingizni tasvirlab bera olasizmi? Sizga deb olingan xarid uchun minnatdorchilik bildirganmisiz?

Bolalar javoblari tinglanadi. Savol-javobdan so'ng hozir bolalar «Do'konda» mavzusida hikoya tuzishni o'rganamiz.

(Tarbiyachi bolalarga reja beradi).

1. Do'konga qaysi kuni bordingiz?
2. Do'konga borishingizga nima sabab bo'ldi?
3. Qanday do'konga bordingiz?
4. Do'konda nimalarni ko'rdingiz?
5. Siz nima xarid qildingiz?
6. Xariddan quvonganingizni qanday ishor qildingiz?

Tarbiyachi hikoya namunasini berishi ham mumkun.

Dam olish kuni edi. Mening tug'ilgan kunim yaqinlashayotgan edi. Men

onam bilan kiyim va poyafzal do'koniga bordik. U erda juda chiroyli kiyimlar ko'p ekan. Oyim, senga qaysi ko'ylak yoqdi? deb so'radilar. Men qizil tasmali, munchoqli ko'ylakni tanladim. Oyim uni menga sotib olib berdilar. Men suyunganimdan «Rahmat, kattakon» deb oyimni quchoqlab oldim. Tarbiyachi 5-6 ta bolalar hikoyalarini eshitadi va baholaydi, so'ngra

«Do'kon» ta'limiy o'yinni taklif etadi.

O'yinning borishi: tarbiyachi do'kon tashkil etadi. Tokchalarga turli xil o'yinchoqlar qo'yadi. Bolalar bu do'konimiz nomi nima?

Bolalar: O'yinchoqlar do'koni.

Tarbiyachi: to'g'ri bolalar bizning do'konimizda juda xilma-xil o'yinchoqlar bor.

Siz ularni xarid qilishingiz mumkin, faqat siz xarid qiladigan o'yinchog'ingizni to'liq jumlar bilan uni tasvirlab berishingiz kerak: uni rangi, kattaligi, qaysi jismdan yasalganini (plastmas, gazlama, metal) va hokazo. Tarbiyachi bolalarning jumla tuzishlariga va o'yinchoqlarning nomlarini to'g'ri aytishlariga e'tibor berib boradi.

DAM OLISH DAQIQASI

Topishmoqlar

Yapaloq buva ichkarida

Soqollari tashqarida .

Makonidir dalalar, Yer ostida bolalar.

U yog'i tog', bu yog'I tog'.

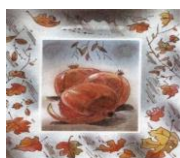
O'rtasi saryog' .

Qavat-qavat to'ni bor

Tugmasidan xabar yo'q.

Kichkina dekcha,

Ichi to'la mixcha .

Topishmoqlar

Yapaloq buva ichkarida

Soqollari tashqarida .

Makonidir dalalar, Yer ostida bolalar.

U yog'i tog', bu yog'I tog'.

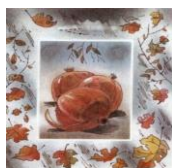
O'rtasi saryog' .

Qavat-qavat to'ni bor

Tugmasidan xabar yo'q.

Kichkina dekcha,

Ichi to'la mixcha .

IV bosqich. Yangi mavzuni mustahkamlash.

1-topshiriq

Tarbiyachi: Bolalarga endi menga ayting-chi oziq-ovqat do'konida nimalar sotilmaydi? Rasmlardagi tasvirlardan ko'rsatib bering va qisqacha izohlab o'ting.

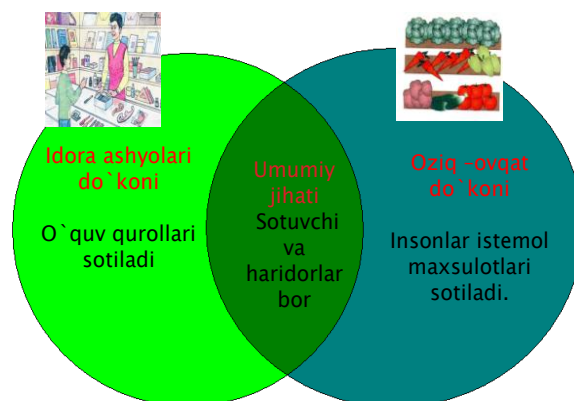

3-4 nafar bolalar javobi tinglanadi.

2-topshiriq

Tarbiyachi: Endi bolajonlar, oziq-ovqat do'koni hamda idora ashyolari do'konida nimalar sotiladi menga aytib bering-chi?

“Venn diogrammasi”

“Venn diagrammasi” asosida tahlil

Bolalarning bilgan tez aytishlarini takrorlash

Oqqush ko'lda suzadi,

Oppoq bo'ynin cho'zadi.

Tez aytishni takrorlang

Bolalar bilimini tekshirish va mustahkamlash uchun savollar :

1. Bugun qanday mavzuda hikoya tuzdik?
2. “Do’konda” mavzusida hikoya tuza olasizmi?
3. Qanday do’kon turlarini bilasiz?
4. Idora ashyolari do’konida nimalar sotiladi?
5. Oziq-ovqat do’konida nimalar sotiladi?

Bolalar javobi tinglanadi.

V bosqich. Rag’batlantirish

Tarbiyachi: Rahmat bolajonlar, bugun juda ham yaxshi qatnashdingiz. Mana bu olmalar shakllari sizlarga sovg’a. Mashg’ulotga faol qatnashgan bolalar rag’batlantiriladi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish vazifalari o‘z ichiga : bolalar tovush talaffuzi malakasini xosil qilish, mustahkamlash, faollashtirish, ularning lug‘at boyligini oshirish, bog‘langan nutq malakasini rivojlantirish, nutqining grammatik sohaga oid kategoriyalarini to‘g‘ri ishlatishga o‘rgatish, badiiy adabiyot bilan tanishtirish, bolalarni savod o‘rganishga tayyorlash kabi uzluksizlik va ketma - ketlikni talab etadigan jarayoni oladi. Maktabgacha yoshdagi bolaning fiziologik, intellektual va ruhiy xususiyatlari shuni taqazo etadiki, bu yoshdagi bola tevarak – atrofni bilish, o‘zlashtirishda ko‘proq ko‘rgazmalilikni talab etadi. Mashg‘ulotlar jarayonida narsalarning o‘zi, ularning suratlari, o‘yinchoqlaridan o‘rinli foydalanish orqali bola nutqi maksimal rivojlanadi, har bir yosh bosqichida ularning nutqi o‘rtacha 300- 500 tagacha kengaya boradi. Bolalar nutqining ravonligi va tushunarligida ana shu ko‘rgazmali vositalar etakchi o‘ringa chiqadi. Quyida maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o‘tkaziladigan mashg‘ulot ishlanmasi misolida ham ko‘rish mumkinki, ta‘limning har bir bosqichida ko‘rgazmalilik o‘ziga xos vazifani hal etadi. Masalan, tushuntirish jarayonida bola narsani o‘zini ko‘rishi lozim bo‘lsa, takrorlash paytida shu narsaning o‘yinchoq ko‘rinishidan foydalanamiz. Bolalar qiziqishini so‘ndirmaslik yoki ularni faolashtirishda ham ko‘rgazmali qurollardan o‘rinli foydalanish zarur .

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Bolajon” tayanch dasturi. Toshkent-2010.
2. Maktabgachata’limga qo’yiladigan davlat talablari. Toshkent-2013.
- 3.F.R. Qodirova “Nutq o’stirish metodikasi” Toshkent-2004.
5. F.R. Qodirova va boshqalar “Maktabga tayyorlov guruhida nutq o’stirish mashg’ulotlari”- Toshkent-2009.
6. F.Qodirova, R.Qodirova “Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi”
7. R.Qodirova “Maktabgacha yoshdagi bolalarda diologik nutqni rivojlantirishning psixologik omillari ” Toshkent-2006.

MUNDARIJA

Muqaddima	3
Nutq, o'qish va savodga o'rgatish yo'nalishi mazmuni.....	4
Nutq o'stirish vazifalari, usullari.....	7
Maktabgacha yoshdagi bolalarning og'zaki nutqini o'stirishning samarali yo'llari mashg'uloti ishlanmasi.....	15
Xulosa	28
Foydalangan adabiyotlar	29

Qarshiyeva Zulfiya Shukurovna

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI NUTQ, MULOQOT,
O'QISH VA YOZISH MALAKALARI**

Texnik muharrir *Abdullayev F.*

Terishga berildi: 10.01.2021 y.

Bosishga ruxsat berildi: 13.01.2021 y

Ofset bosma qog'oz. Qog'oz bichimi 60x84 ^{1/16}.

«Cambria» garnituras. Ofset bosma usuli.

1.75 bosma taboq Adadi: 50nusxa. Buyurtma №66/20

Samarqand viloyati Samarqand viloyat xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish hududiy markazi bosmaxonasida chop etildi.

Samarqand shahar, Obidinov ko'chasi 7-uy.

